

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLI. évf.

Május—Junius.

3-ik füzet.

A mennybemenetel.

I.

Ha igaz, hogy valamint egyetlen egy vallás sem, úgy maga a kereszténység sem autochton, akkor a kereszténység egyes tanainak forrásai után is, melyek többnyire mind egy és ugyanazon történettel bírnak, a judaismus és görög böleselet helyein kell nyomozni. S a kérdés mindig csak az, e tanokban mennyi van átvéve a mythosból s mennyi a szív költeménye; mennyi a gondolati elem, mennyi a történelmi; mi a kegyes ábránd benne s mi a délvidéki képzelet vagy az ázsiai észjárás szüleménye? Mert hinni azt, hogy valóságot ad elé a csoda, bár csodálkozni az elmének mindig tiszteletreméltó sajátsága és legfőbb ereje volt, — mégsem volna egyéb, mintha az epost történelemnek, s a mythost vallástudománynak, a gnómákat philosophiának tartanók, melyek pedig csak előzményei ezeknek. Nem hisszük. Nem hihetjük, hogy a csodákra ily értelemben szükség lett volna a gondviselés kezében. S hitesszék elterjesztésére, ma szükség lenne csodatételekre. Mert ez ellenmond a világegyetem természeti törvényeinek is, de a világtörténelem tudományos törvényeinek is. Isten kezdettől fogva adta a lelkiismeretet és az észet emberi nemünknek. S épp ezért kezdettől fogva kellett hogy magában hordozza az emberiség az összes kinyilatkoztatások magvait is. S ha nem így lett volna, a legfenségesebb gondolatok, melyek az összes idők folyamában éltek, legtöbbször, mint meg nem értett zene veszttek volna el a térben. Igenis! a csodák kezdetleges czélokra szolgálhattak. S míg Jézus történelmének legendai, phantastikus, mythologiai részére a kezdetleges miveltségnek lehetett szüksége, hogy szárnyakat kölcsönözzön neki eljutni a lét legnagyobb javaihoz, nincs szükség ma, midőn a tiszta ész felismeri a jót, szépet és igazat úgy, a mint azt a lelkiismeret kötelező törvényei parancsolják. Szívesen megengedjük tehát, hogy midőn az új hit kiterjeszté

szárnyait az ó-kor még élő romjaira, alkalmaznia kellett magát a pogány felfogáshoz, s kép nélkül, testi forma nélkül a Krisztust nem vették volna be a kevésbé finom lelkületek; hanem azt nem fogja senki elvitatni tőlünk, hogy egyes igazságoknak a formát, az öltözetet, a képzeletet izgató szinaccordokat mindig a kor készítette el eszményének és izlésének megfelelőleg és hogy a kor testesítette meg a lelkében lobogó ideált kiváló lényekben.

A kereszténység hite a mennybemenetelről kétfélc. Némelyek szerint a feltámadás és a mennybemenetel ténye egyfolytában történt meg; mások a feltámadás bizonyítására az újból megjelenést, s a megjelenés után a mennybemenetelt, mint egészen különálló tényt tekintették. Kétségkívül két külön actusként fogni fel a feltámadást és a mennybemenetelt a tudatállapotnak alantosabb foka, mint a kettőt a tudat egy actusában alkotni meg. Ehez e hatalmas két eszmét egyszerre átfogó képzelő erő kell. S ez lehetetlen, ha a kapcsolás végrehajtására nem felel meg semmi bensőnkben, — azaz ha csak részleteket tudunk alkotni, s nem tudjuk, hogy azoknak értelme csak az átfogó eszmében található... Akárhogyan is van, nekünk e tannal foglalkoznunk kell. Be kell pillantanunk annak rejtelseibe. S kimondom nyilván, nekünk ezt újra fel kell fedezni, újra kutatni szükséges. Sokkal megtörtént már, hogy a mit csak azért fogadott el, mert abba beleszületett, vagy ráneveltetett, — attól későbbi éveiben elesett, s ha nem is a teljes hitelenséggel, legalább más hittel kellett azt feleleserlnie. Annál is inkább bizonyosságot kell szerezni, hogy vajjon az égő képzelet szüleménye, a soha ki nem elégitett vágyak visszfénye, a felizgatott lélek látománya, a hívő lélekből kisugárzott illat, a tulfeszített idegek káprázata, a fájdalom elvakította szív érzése, a festő mélabus symphoniája, a szobrász vésőinek diadala, a kor kulturájának tükre-é csak a mennybemenetel; -- vagy a tulvilág örök mélységű költői sejtése, a véges alatt a végtelennek érzete, hitreformálása a végtelen után való törtetés eszméjének s ennél fogva symboluma-e, előképe-e egy olyan eszmének, mely valaha valóvá változhatik?? Mikor azonban ezt vizsgáljuk, nem akarjuk elfelejteni, hogy a mennybemenetel hitének megértésére a kor akkori eszményeit kell nézni, de hogy magunkévá tesszük, mégis a mai idők módszerei után kell nyulnunk. És ezzel lépünk már közelebb a dolog vizsgálatához.

Mit fejez ki e tan? Ez az első kérdés, melyet meg kell világítani. Én a mennybemenetel tanában mindenekelőtt azt látom, hogy sokkal poetikusabb hit szülte, semhogy a mai modern szellem egészen átérezhetné; — s benső szemléltetésére e tanak, bizonyára ama hívő áhítatára lenne szükség, a ki például még azokat a szent képeket is, melyek akárhányszor kezdetleges rajzolataikkal és idomtalan arcvonásaikkal minden aesthetikai élvezetet lerontanak, még ma is az empyreum angyalainak tökéletes műveiként tekinti, mert látja bennük a hit magasztos kifejezését. Igen! A mennybemenetelt sohasem fogja megérteni az, a kit sohasem emelt még fel az élet legmagasabb csúcsaira, — az ihlet, a fény, a szeretetre az a rajongó lelkesedés, melylyel a vallási genius műveit bámuljuk és az a törhetetlen hit, hogy az ember nemcsak e szűk földi életre szorítkozik. S ha mindeme nehézségek ellenére is a mennybemenetel foglalkoztat minket, oka nem az, hogy álláspontunk magasabb gondolatspherákba esik, hanem az, hogy titokzatos felidézése által az erős hitnek, nagy érzéseket és mély eszméket fogadhatunk lelkünkbe, s ezeket lehet magyarázni.

Mikor Jézus felajánlotta már lelkét a végtelen szeretetnek, s életével megmutatta minden időkre, hogy az emberben benne magában rejlik szerenés megválthatósága, akkor felszáll a dicsőség egébe. Szárazan ezt fejezi ki a mennybemenetel. De valójában mégis több. Egyike ez amaz emlékeknek, melyek a történelmi korszakok útját jelzik, „egyike azoknak a góczpontoknak, melyekben az eszmék kozmikus anyaga megsűrűsödött és megalakult az az isteni eredetű, mérhetetlen pályáju üstökös, melynek emberi szellem a neve.“ (Castelár.) Kifejezése ez annak, hogy Jézus a természettől kölesönvett színek és a szivekből előtörő érzelmek közepett az ég felé emelkedik, a teremtő genie isteni lángjában gyúlt eszmék erejével. Az alakuló félben levő keresztény eget látjuk benne, mely ma is elevenen környez, s az embert, a mint az aetheren át utat tör magának oda, vagy a mint keresztül lép a halál, e valóságos színváltozás, kapuján s ragyogás követi: pályája. Ugy tűnik föl a mennybemenetel, mint egy atomja a lelki alakulatoknak, melyet a messiási érzemény vont elő a levés titkaiból. Finomabb lelkek megérik, hogy valami új világfelfogás nő, erősödik az idők méhében; többen oda szegzik figyelmüket, hol a titok lappang... és a

gondolat, mint az eszme nyílása tért enged a kutatásnak, ez megragadja a rejtett azonosságot és utnak indul, hogy igazolja. Világosabban szólva: a mennybemenetel a lelki élet fejlődésének egy szakasza, melynek kezdő pontja és elért foka hiánytalanul összefügg; mert a szivbeli erők folytonossága szülte azt, melyek ha megszakadtak volna, legott meg is szüntek létezni. A lelki emelkedettségnek egy mozzanata ez, mely feltünteti, hogy igazán át van élve és át van érezve az a csodálatos kapcsolat, mely a való és a képzelt dolgok között ha létre jő, könnyebben kezelhetővé teszi a gondolatok tömegét . . . Egy légies abstractiót rögzít meg; árnyékalakot, mely homályosan lobog, de melyet nem lehet megfogni; képfoszlányt, aetheri szervezetet, megfosztva érzéki erejétől, de a mely mégis az istenség felé emelkedő ember. De nem annyira külső hatásnak képe a mennybemenetel, mint inkább formája az alanyi elemeknek, melyeket túleleven képzelőtehetség mellett, a képzettársítás ébresztett. Nem annyira jegecedési processus, mint inkább külső inger nélkül belső érzéklés, mely kezdetben halványabb, majd plasztikusabb lehetett; de mindenesetre újra meg újra utánképzésre ösztönzött, mint a rég hallott dallam. S nem annyira Görögország sajiáságos szellemének anticiált víziója volt a mennybemenetel, mint inkább a gondolatoknak a szemléletekkel való egybekapcsolása, szemlélet előjövése, emlékek földidézése utján; s emlékezetbelieknek összeolvadása valóságosakkal, mint a ciklorámában. Bizonyosság reá, hogy — mint a lélektan tartja — „a hatások, melyek az ideg pálya elkerülésével érkeznak az agyvelőre, kelthetnek szemléletet, de nem új szemléletet, legfőlegb régibb szemléletek új összetételét.“ Mikor tehát az életében Jézusnak már kísért a természetfeletti fantom feje körül a Tháboron, mi természetesebb, mint az, hogy e színezet későbbi érzéklésnek, illetve szemléletnek is alkatrészévé válhatott; — sőt úgy látszik, hogy a Tháboron végbement extasisnak volt a mennybemenetel előbb tökéletlen emlékezetbeli reproductiója, s csak azután toldozta ki és reconstruálta a képzelet . . .

Egyébként alapjában akármit fejez ki e tan, az tény, hogy benne az emberi természetnek és szellemnek Istennel s az éggel, azaz a végtelennel való rejtélyes viszonya nyilatkozik meg. A lélek természete az emelkedés. E tan a lélek és természete közti harmonia. A véges és a végtelen kölcsönös áthatása. Az emberfeletti

intuitiók és a hitbeli enthusiasmus jelképe. A teremtett dolgoknak a teremtetlen fény után való vágyódása. Theologia, megfestve színekkel, melyek a görög szellemből valók. Lelkeknek az érzésekben végbement forradalma, gondolatok szárnyalása külső körülményekkel összemüködése. Környezet, kor, szeretet emelkedése, hangulata, tetőfoka. Keresztény szellem nyájassága, mit azért ad az Ég, hogy szerettünket ragyogtassuk benne. A végtelenbe törő pálmafa emelkedése. Költemény végstróphája, melyet „a szeretet és a lángész isteni megszemélyesítője“ életével az emberi szivekbe irt; de a mely oly végtelenül érdekelte az emberi lelket, hogy akaratlanúl is megindítja a reprodukáló erőt, hogy tovább képezze azt . . . Transfiguráció, melyben gondolatok tornyosulva emelkednek föl a szabadság tiszta látkörű magaslatára, s eltemetettnek vélt hamvadó érzelmek lángja lobban ki sirjából, és az élettelen test emberi érzést és eszmét nyer emezek éltető fuvallatánál, hogy végre az égbe tűnjék el, mint a hulló csillag. Szellemi örökösök rajzolata, hűség-érzet és akarat másolata, a szeretet tanuságtétele, az eszmének a halhatatlan gondolatnak monumentuma, mely úgy nyert kifejezést, hogy a lelkeken átvonult Jézus megjelenő szelleme, mint huron a rezgés, mikor rajta új melodiát akar kiverni az alkotó művész. Vigasztaló rajzolat, melyet emlékezetbeli képekből olykép alkottak meg, hogy az egész valóságos szemléletnek tetszett . . . A lég tavaszi hulláma, a monotheista égalj klasszikus hymnusa, mely egy ábrándokkal telt hívő csoportnak minden szenvedélyét visszatükrözi, de a mely a mi szemünkben irányát jelzi egyuttal az isteni monarchia bukásának. Ez a mennybemenetel!! Egyszóval: konkrét alakja a sejdítésnek; alkalmazott lélektan; hagyomány szentesítette typus, mely fölkelti az áhitatot; tulvilági eszme, melyet a végtelenben éreztek a nélkül, hogy láthattak vagy elérhettek volna, de a melynek az eléréséhez az eszközöket a végesben találták föl . . .

Hanem itt egy hatalmas kérdés tolul előtérbe: minthogy a tulvilág bizonynyal érzékeinken tullező és létezhető valóság, hát erről lehet-e ismeretünk? A válasz kettő. Igen, vagy nem! Jogosult lehet mindakettő. S mégis úgy rémlik, hogy az esetleges tagadólagos álláspont semmi esetre sem számolna azzal, hogy ezernyi eszközzel messze tulhóditunk mindig az érzékeink határain. És az, a ki nem akarja tullépni az érzékszervei alá eső jelen-

ségek körét, az mint még Haeckel is mondja: „lehet tapasztalat-gyűjtő és egyoldalú specialista, de sohasem philosophus.“ Már pedig az ember nem tud lemondani a Prometheuszi munkáról a képzelt végtelen valósággal szemben. A maga tüneményeinek jelentésével, szellemi képeivel, képfoszlányaival, amaz önkénytelenül keletkező egységekkel, melyeket bizonyos szellemi projectio készít, — és a szív ohajaival — philosophálni akar. Philosophálni, hogy Trendelenburg szavainak értelme szerint: „a torsoból az istenképet megszerkeszse, vagy művészi divinatioval az elszórt tagokat egy szép testté összeillessze.“ Mi történik a munkában az érzékeken *belül*, ítélje meg akárki.

Mi lássuk bővebben, kik fedezték fel a mennybemenetel tanát? „Felfedezték“, mert valóban először adtak alakot annak, mit addig csak sejtettek; s általa a szent föld hajdani erkölcsi és szellemi termékenységét támasztották föl. „Feltámasztották“, mert tény, hogy a keblekben a tudat tárgyai számára van feltámasztás . . . Vannak tudatjelenségek, melyek állandóan visszatérnek; mások ritkán, váratlanul jelennek meg; — és vannak, melyek mintha nem is távoznának vagy csak lassan-lassan észrevétlenül távoznak és adnak helyet másoknak. Milyen volt és lehetett a tanítványok tudat- és ismerőállapota? Könnyen látható . . . Jézus élete, mint egy nagy folyó, bámulatos termékenységet árasztott a szívek ereibe. Nem tarthatunk azzal (Le Bon), ki így szólt: „az emberiség legnagyobb zsarnokai mindig a holtak árnyai voltak és azok az ábrándok, melyeket nyomukban szótt magának;“ mert e szerint a nap tenné a legtöbb kárt a teremtésben, mivel tőle a csillagok mindig nem ragyoghatnak . . . Sőt ellenkezőleg, kimondjuk, hogy jó az — ha „az erkölcsi világ napja“ is magasba vonzza az alacsony vizek és földek páráit. Mert mit látunk itt? Jézus lelketrázó tragédiájának szomorúságai mély és szép gondolatokkal népesítik be a vallás egét. Mesés illúziók lepik el a gondolatokat, melyek tápot a krisztusi eszme rejtett forrásaiból nyernek; s ezek nem egyebek, mint tündöklő első virágzása annak a vallási színtájának, melynek viruló búzatáblái közt sarjad mindazaz eszme, melynek termését ma oly türelmetlenül várja minden, hogy a maga formáiba öntesse . . . Valahányszor a szellemi örökösök átengedik magukat az eltöltött idők hangulatának, lelküknek érzése, mint vas az olvasztóban, szétfolynak ereikben. Közé-

lebb érzik magokat az Istenhez. Életérzések egész raja sugárzik ki Mesterük lényéből, s hozzá a legmagasztosabb fogalmak tapadnak. S mintba életük megújulásától várnák a maguk reményeik megvalósulását is, az ó-kori civilizatio hanyatlásában egy másik világot látnak, az álnadozó nagy szívek világát; gondolkozásuk forrongó, küzködő, homályos állapotában egy gondolatot táplálnak, Jézusnak az égben székelését, mi által ők már tán évszázakat is átléphetnek az üldözés és lenézés korszakából egyszerre. Hogy tehát Jézusba életet, szeretetet önthessenek, csak magukba kellett tekinteniök; hogy róla holta után is hitet ébresszenek, nem kell szenvedniök semmit. Az az ellenállhatatlan erő, melylyel szívök hófoka felemelkedett a vér rendes melege fölé, készen tartja őket, hogy annak a próféták látásához hasonló extasisban adjanak kifejezést. Készen tartja, mert újra fejlődő hitvilág alapvető harezosainál még mindenütt azt láttuk, hogy a vallásos ihlettel telt szívnek olykor egy-egy percze van, midőn a vallásos hangulat szárnyán nemcsak fel tud emelkedni a legfenségesebb és legmagasztosabb eszmék világába, hanem az érzésnek, a vágnak, az indulatnak, melyek szívét eltöltik, hangot, színt, formát is tud és mer adni, mert kiváltsága van hozzá . . .

Előbb igaz csak elvont gondolat, de aztán szó, majd szemlélet, a mit tapasztalunk. Előbb gondolkozik a tulvilágról, majd szava a tudat fényével megvilágosítja a gondolatot. Valóságos ürt érez előbb magában, mert előtte és neki *minden* volt a Jézus szelleme. Aztán nem tud semmi egyébre gondolni, mint amaz érzésekre, melyek oly mély benyomást gyakoroltak reá. Földézi a multat, de oly elevenen, hogy illusió fogja el, mintha a mult még most jelen volna. S ezt csak annál gyakrabban teszi, minél inkább tapasztalja, hogy szükségletei azonosak a multakkal. Egyszerre eszébe jut, mit tőle a *mennyről* hallott; végig fut az eszmék egész sorozatán, mely e szóban összevan sűrítve. S mélységes gondolatok villannak meg az agyában . . . Keresvén aztán és félig-meddig megis találván a szükséges nyelvbeli kifejezést, magát egészen e szemlélet körébe koncentrálja . . . Ám ebben még korántsem a passiv szemlélőt, ellenben a látni, — a fogalmat nyerni, — a képzetet alkotni vágyót kell gondolni. Figyelme oda irányul, a mi neki fontosnak látszik. Jelen esetben: az érzéki és lelki, a földi és az ógi világ

összekapcsolása, közbenjárására. De nem sokat gondolkozik a kapcsolat föltételein. Célpont a figyelem tárgya. S a cél elérésére az az érzés támad föl benne, mely az ekkora távolság megközelítésére szükséges innervatióval kapcsolatos.

Tekintsünk csak bele az örökösök jellemébe! Mindeme benyomások számára lelkük az előbbi benyomások folytán hangolva kellett legyen. Jézusnak tere a föld színéről leszorult. A kik Jézusnak már most eszményeit hivatva vannak minden lehető formában megvalósítani, nekik az önfentartás ösztöne suggerálhat-e egyebet, mint hitet, melyet évszázak hagyománya nevelt nagyra, s melyet hívő lelkek tüze régóta melenget? Esmék kiszélesítésre várnak, erények, a Mester erényei csak arra sarkalnak, hogy megalkossák az új világ ábrázatját: történhetik-e más, mint a megtörtént tények arányainak növelése, felizgatott képzelet szüleményeivel való megnagyobbítása, míg ilyenekül fogadja el az idők szelleme? . . . Jézus életének jellemző sajáttsága az emelkedés; minden gondolatának megvan a maga elmélyesztő jellege; Izrael fiai physikai erejük tulzottságával, erkölesi és szellemi erejük tulzottságait is gyakorolják — a tanítvány szeme és szive már addig is magasra van fordítva — a fölfelé törekvés irányán tör elő minden nagyobb fia a kegyeletnek, mert ekkép az életben árthat ugyan neki a hatalom, de nem tud ártani a történelemben; s végül képzeljük el, milyen is lehetet! Jézus első hiveinek benső ösztöne egy messzerü messiási birodalmi eszmében, vagy a mikor a római hatalommal a prófétai ideálokért vivott harc a hősiség érzületét és a hitbeli inspiratiót fejlesztették ki, s ha eltudjuk mindezeket képzelni, kérдем: állhatott volna-e elő más nézet, méltó a hívőkhöz — az ihlet mindenestre felülkerekedvén a számitás tudományán — mint az, mely ott, hol az avatatlanok az istenné és királyá lenni akaró vakmerő embert látták, ott a hű barát szeme a Messiás, az Idvezítő személyes alakját pillantotta meg? . . . Férfiak, kiknek izzó zsarátnok hevíti ajakát, hogy örökösen Krisztus dicsőségét zengjék — kiknek homlokát a gyötrő mysticismus lángjai csapdossák — láthattak-e mást, a mikor a Messiás megválk a földtől, minthogy diadalmasan bevonul a menny dicsőségébe? Nem gondolható! Ha volt egy csepp szeretet bennök, mely a Messiás iránt pezsdült: a cultus ünnepességéig kellett annak a szerenésétlenségek közt felemelkedni. És

a mennybemenetel tana, melynek beltartalmát fennebb részleteztük, mint olyan, hogy ki ne fejlődjék, ahhoz legalább is az eszmetársulás szüntelésére, a kegyelet elhanyagolására, a metafizikai ösztön szunnyadására, a lelki élet halálos lethargiájára, a nemzeti és faji önérzet, gondolat és érzésvilág megtagadására, kifejlett tértudatra és arra lett volna szükség, hogy a mi az emberi szellemben behatol, ne jusson el a teljességig.

Hogy már a mennybemenetel tana annyira ellenkezik a való élet igazságaival, nem esodálni való. A lelki, a szellemi ember alkalmatlanná szokott lenni a gyakorlati élet egyszerűbb munkáira, figyelme elfordul tőlük, a praktikus eselekvésre való feltételek elsenyvednek lelkében. Mindnyájan ki vagyunk téve káprázatoknak is, kivált túlgyorsan beható, bonyolult ingerekkel szemben. Hát Kelet fiainak vérbeli színes természete még mennyire segítheti elő ez öncsalódást, kik amugy is megszokták képzeletüket ellenőrzés nélkül szabadjárá ereszteni. E tanalkotók az isteni szemléletébe, a túlvilág eszméibe voltak elmerülve; az eszmény-imádás utját állja az érzéki világ megfigyeléseinek. Szinte látom, mint adják magokat rá annak az elvnek átértésére, mely szemükben a népszabadsági eszmét az emberiség elnyomott érdekei és osztályai számára képviseli; s azt a tisztább szellemi légkört jelenti, melyben az élet nemesebb értékei könnyebben tenyésznek. Elöttem csaknem megfestve áll ez azon a képen, melyet az evangelisták a mennybemenetelről alkottak. Szinte tappintva érzem a Mester árnyát, mint eltér a valóságtól, s ezért követőit is az álmok regioiba ragadja; látom, a mint összefüző láncszemet keres az ég és föld közé, hogy a tanítvány járatlan keze aztán összekapcsolni igyekezzék a gondolt és a tapasztalati világot, az örökkévaló igazságok és a tökéletlen viszonyok világát; látom a mint felnyitja Istenről és a szabadságról alkotott fogalmaival, az ihlet két örök forrását, hogy a lelki forradalom által föltámaszsa egy folytonos átalakulás folyamatát, mely el fogja söpreni a bünt, mely körül minden új tavaszként fakadoz, s melynek nyomában meggyökerezett illúziók odáig viszik a lelkeket, hogy a fellegeken tultekintő optimismus már látja a Megváltót, a mint lefogja rántani a halál útain porló tetemekről a halandóság köntösét. Látom, mint mond le a világról, hogy elfeledtesse aztán másokkal is a tér és idő fogalmait, s hogy ezek aztán a költészet esillogásának felvételére kényszerítsék a történelmet.

De érzem, hogy ezzel még foglalkozni kell. Nem lehet megválni addig tőle, míg bővebben nem tárgyaltuk: mégis mikép állott elé mindez? Való nem lesz még a lehetségesből; sem a minek be kell következnie, nem vált azáltal már ténynyé is, hogy „kell”. Mi adta meg a lelkeknek azt az ihletet, mely történelmi színezetű események leírhatatlan szépségeihez szolgál kútfőül? Vagy ha az idáig tárgyaltakban erre némi felelet már foglaltatnék, azt kérdem, mint szállhat ember annyira a képzelet ragyogó felhőibe, hogy történelmi alakja mythikus keretbe, való élete költött legendába költözik által? Hogy lehet, hogy valaki, a hívők áhíthatóságában természetfeletti bölcsőre és koporsóra tegyen szert? Kétségenkívül úgy, hogy rendkívüli értelmi és erkölcsi tehetségei vannak, s exaltált erénye, ékes-szólása, ömlengő szeretete nagy eszméket ébresztenek benne s nagy tettekre lelkesítik. Ezek a köztudat mélyeiben felőle bizonyos meghatározhatatlan reményeket keltenek, lévén a fenségnek olyan a természete, mi attól függ, hogy mit tapasztalunk rendszeren. Aztán nagy férfiaknak és nagy eszméknek nagy suggestiv erejük is van. A nép követi nyomdokait; tanítványai dicsőítik, titkos követői akadnak, kik idővel és alkalommal készké válnak személyét és tanait egyaránt előbb igaz egyszerűséggel font koszorúval környezni, majd a legenda magasztos határáig kiterjeszteni és a jövődő nemzedékek dicső eszményét belőle alkotni meg — igen! a felgyult képzelet átalakítja, a költészet és művészet kidolgozza és végre befejezi munkáját, hogy bebizonyítva lássák mindenek, hogy „a mythos szépsége csak belső igazságának viszfénye” . . . A haladás a Golgothától az Olajfáig az emberi szellem haladása volt. A mű pedig ugyanazon könyvnek második kötete. A kor annak megírásához. Jézusnak a nagygyá levésre a maga eszközeit, tanítványainak lelkesültségét, az íróknak tudását, a hívők seregének a légiesnek, a nem mindennapiaknak szeretetét adta — és megszülemlettek a tények, melyeket ma kimagyarázni általános elvekből — oly nehéz. Annyi azonban ennek ellenére is látható, hogy sokan csakis a zsidók hajthatatlan szellemében, a görög miveltség akadémikus és gnostikus levegőjétől illatos keleticességében, Jézus páratlanul álló tragikus történetében találták fel a maguk megfigyeléseiket a hit hősciről és tárgyairól. A harez, a demokrátiának harez, s ezért győzni tud az iskolákban, mint az oltá-

rok mellett, a sectáriusoknál, mint a szegényeknél. S a hol a terek még visszhangozzák az „ember fiának“ szavait, ott mintegy hegyeire vetődik még óriás alakja, s az emberben, a gondolkozó és érző emberben, ki gondolja, hogy megmenthető még Zsidóország ereje, s ki érzi, hogy valami rothad az emberiségben, egy-egy tudatos és világos perezeit és gyönyöreit teremti meg a prófétai hangulatnak s látván láttatja, mint sikerül két eszme, az emberi és isteni eszméjének összezsugorítása egy helyen, kiegyeztetése egy lélekben, hogy aztán „mindkét eszme varázslatát egy tanba, a kereszténység tanába csepegtesse bele“ . . .

Könnyű volt-e vajjon aztán hatni a Megváltó eszméivel, mikor ezeknek hangulata magában is valami édesen andalító hangulatot kelt? Bizonyára az. De lett légyen akár könnyű, akár nehéz e munka, állott légyen szemközt egy álomöldöste sívár közszellemmel, vagy pedig egy álmodozó népkedélylyel a galileai gondolat, a ki azzal hatni kívánt, annak a nép nyelvén, a nép számára kellett azt írásba foglalnia, s a hős életét földolgoznia. A népnek ridegen semmi sem kell. Ez okból is a költészet foglalta el a történet helyét. De ennek a történelmi eseménynek látszatát kellett adni. S hogy már ezeknek mélyeibe hatolhassunk, a kezdetleges kodex-irodalom pergamentjeit kellene olvasni, ott tán még megérthető annak a kéznek heve, mely az evangelium lapjait írta; de a fordítás már mint egy-egy rejtélyt mutatja. Minderről azért inkább csak úgy hozzávetőleg szólhatunk . . . Tán nem lesz hiba, ha mint egyéni véleményt így is kijelentem itt, hogy a hit Krisztusról aránylag olyan gyorsan kifejlődött, hogy szinte meglepte a világot. Ézik rajta, hogy kész hősre van szükség, ki mindent legyőz. És a ki egyideig az égben van ugyan, de csak idő kérdése, mikor jó el újra győzni, szüntelenül győzni. Világrendítő tervek teremtették meg ezeket a gyönyörű csodákat. Az új aera alapozásának sürgőssége szülte az érzéki formát. A lelkek gazdagsága emelte cultusszá a kegyeletet, mely halálában is el nem apadó könnyel siratja szerettét.

De hát ha így állott elé, mikép tudta e csoda magát mind e mai napig fentartani. Mert más dolog, a mi valósággal létezik, s így mindig bizonyítható, s ismét más, a minek keletkezése lehetséges, s így hypothesiscinket esetleg csak egygyel szaporítja . . . Úgy tartotta fenn magát a mennybemenetel cso-

dája, hogy Pál apostollal a hivek azt legalább a kezdet-kezdetén erkölcsi értelemben vették. Úgy volt jó, úgy helyes, hogy ne legyen az csak a mythosnak erőtelen helyeslése; hanem legyen a Jézus nagyságának elismertetése, mely a népek szívébe erkölcsi tekintélyt és erőt vízszed; legyen létadása a keresztem meglepő és a régieket feloszlató erejének a hegyek csucsein, mint a föld üregeiben, elevenüljenek meg újra, meg újra azok a rajongó eszmék, melyek Jézust az égbe vitték; daczoljon még tovább a pogány világgal az új föld, melyet az ő felkent lábai érintettek, lengjen és lobogjon a zászló, melyet teremtetői fuvallat hívott elé a sötétségből; s derüljön ki aztán az a bájos ég, melyet a sok sejtelemszerű várakozás miatt a káprázatos képzelő tehetség telerakott természetfeletti jóslatokkal. Ez volt az a szellemi légkör, melyben végbement az, a mi. S most kérdelem, csábítóbb lehetett volna-e a keresztény hit első letéteményesseire nézve, a csodák halmozása, melyek vesztére jártak még mindenütt a vallásosságnak, mint a kedélyek erős hullámlásában megragadni a segítséget, mely kínálkozott mindenütt, melyre — a mint kimutattuk már — megtisztulva készen állott az út, a hol csak egy csirája el volt hintve a demokratikus érdekeknek? Hihetetlen! Nem volt Jézus élettörténelme színpad készlet, mely rögtön eltűnik, mihelyt az előadás véget ért, s melynek ennél fogva, míg emlékezete meleg, a hatást mindenképp biztosítani kell, mert ez az értékmérője. Örök láng volt az, kiszakítva a napok tengeréből, hogy magához vonzza a világosság gyermekeit. A legnemesebb eszmének szárnyra keltése volt az, mely kívánságot kelt egyuttal követni őt az eget útjára. . . . Hegy és magaslat volt az, az emberiség szellemének talajából kinőve. Hegy, mely magában rejti a gazdag termő erőt. S ezt hasznára fordítja az emberiségnek. Bensejének gazdag termőereje cselekvéseiben felszínre jött, s mintegy áldozati füst, eget kért. Gondolatok hasadtak ki a gazdag kincses bányából, nemcsak, — a tüzhányó tört ki. De ez a végső kitörés alatt még nem omlott össze. Sőt újra összpontosítja erejét, hogy minél kisebb a kör, melyre hatása kiterjedt, annál tüzesebb legyen az inspiratio az eszmék fészkeiben. Ki úgy állt és kellett hogy álljon tehát hivei előtt, a feltámadás érzéki hite, s a visszajövetel reményteljes jelei mellett is, mint a kinek „jóságos, megbocsátó szíve embertársainál, gondolkozó feje az

égben, szerető karja barátainak válla körül, hatalmas szelleme pedig Istennél van" (Tollin H); vagy másként, a ki „lábával a saját hitének köszikláján, szívével a komor végtelenen áll, a felleg és vihar mennyczetén felül" (Martineau), mintegy oly magaslaton, hol hiába őriztetné Pilátus, hogy el ne lophassák: arról nem lehet, hogy a költő ihlete még jelképileg is mást vagy többet mondjon a közgondolkodásnál. E szerint nem tartották tehát azt, hogy bűbájosok varázsfátyolával emelkedett ő fel az égre, míg az övéi a lelkükbe belekapott szomorú önmegadással merengnek távoztán; hanem úgy kellett tekintsék, hogy eszméiben a meghalt anyagból visszatért az élő szívekbe. Nem Jézus személyének esodálatos végmegdicsőülése, hanem az ő eszméinek merész fölszárnyalása, a lelkek és az élet nagy buvárának a népérzelem tengerében történt hatalmas emelkedése, az ő nevének a történelmi eszmények egébe való fölszállása: köttetett itt legelsőbb egy naphoz, legalább ez kellett legyen és volt is bizonyára a fő ezél. Mennyire mozdította elő később az életnek legendaszerű teljes átalakítása e ezélt és mennyiben vált szükségessé mégis az érzéki forma is, különben az eszmék légiességében az érdeklődés elhamvad, ezt megmutatja a hely, hol állítólag a csoda végbement.

BÖLÖNI VILMOS.

Dávid Ferencz.

(Folytatás.)

80 2-zil.

Dávid Ferencz fenkölt lelkének legnemesebb gondolkozása sugárzik ki Isten házában 1568-ban kijelentett legmagasztosabb törvényünkből. Mily sötét mélységbe süllyed e lélekemelő törvényalkotással szemben az előbbi 1566-iki vallásüldöző országgyűlési rendelet ádázan pusztító vad szenvedélye, mely zordon háttérének középkorias homályában a legsötétebb torzalakot, a debreczeni orthodox egyház törvényfaragó s akkoriban is zsákmanýra leső, ravasz Luciferét rejti.

Ez volt a legméltóbb s egyuttal leglealázóbb felelet Melius debreczeni zsinatának mult évi véres hitcikkelyeire.

János Zsigmond fejedelem ekkor már teljesen a kolozváriak jótékony befolyása alatt állott. A mult évben napvilágra jött s részben neki ajánlt zsinati förmedvények vérszomjas szitkozódásai betegen kapták őt s a régi magyar betegség kinzó rémeként hatottak reá azután is: lelke esömörrel telt el a Melius „magyar vallás“ gyanánt ajánlt törvénytelenégeire gondolva s a lesujtó visszatorlástól csak a könnyen félrevezethető pórtömegre s a bárdolatlan népszenevedély féktelen kiésapongásaira való tekintet tartotta őt vissza, a minek elrettentő példáit az alföld már a lázadó Dózsa idejében eléggé megmutatta.

Atyja írtó fegyverrel verte volt le 1514-ben az ország-felforgató kapzsi szenvedélyeket, de a mitsem vétő magyar jobbágy-ságnak is szörnyü nagy kárával. A kegyes ifju király most szeliden határozta el lelke mély töprengésében, hogy a Melius eretnek-irtó s társadalom-felforgató törekvéseit maga is csak társadalmi uton s kibékirő eszközökkel háritja el.

Első és legfőbb intézkedése: Dávid Ferencznek nyomtató sajtót bocsát rendelkezésére, hogy a nyilvánosság előtt a köz-
véleményt irányító irodalmi művekkel hozzá méltóan meg-

①